

Miljö: Nyckeln till EU:s utveckling och framgång

En studie om miljödimensionens betydelse inom
Lissabonprocessen

Abstract

Historiskt sett har miljöfrågor inte varit av någon större vikt inom politiken och har därför inte heller varit särskilt aktuella på den politiska agendan. I de fall där miljöfrågor har diskuterats och varit en del av den politiska agendan har det främst handlat om hur miljöresurser skulle kunna utnyttjas bättre i syfte att maximera den ekonomiska vinningen. Sedan ungefär tre årtionden tillbaka har detta dock kommit att förändras. I takt med globaliseringen och den tekniska utvecklingen har insikten om den nära kopplingen mellan ekonomiska, sociala och miljöfrågor fått större genomslag och blivit allt mer framträdande på den politiska dagordningen. Denna koppling fick sitt stora genombrott med Brundtlandrapporten där uttrycket hållbar utveckling myntades. Tanken är att dessa tre dimensioner går att förena och att en hållbar utveckling är möjlig att uppnå. I ljuset av USA:s ovilja att gå i täten för en global miljöpolitik har EU kommit att ta på sig ett stort ansvar gällande en hållbar utveckling. Genom Lissabonstrategin satte EU som sitt främsta mål att år 2010 vara världens snabbast växande ekonomi med full sysselsättning och hållbar utveckling. Denna strategi utgör bakgrunden till vår uppsats där särskild vikt läggs vid miljödimensionen och dess betydelse för Unionens politik i helhet.

Nyckelord: Europeiska Unionen, Lissabonprocessen, Miljö, Hållbar utveckling, Rational Choice

Innehållsförteckning

1 Inledning	2
1.1 Syfte och frågeställning	3
1.2 Teori.....	3
1.3 Metod och material	4
1.3.1 Vår vetenskapsteoretiska utgångspunkt och den kvalitativa analysmetoden	4
1.3.2 Avgränsningar.....	4
1.3.4 Material.....	5
1.3.5 Källkritik.....	5
2 Historisk tillbakablick	6
2.1 Internationellt.....	6
2.2 Den europeiska kontexten.....	7
3 Lissabonstrategin	9
3.1 Den dubbla integrationen.....	10
4 Bruntlandrapporten och hållbar utveckling	12
4.1 En kritisk granskning av begreppet	12
5 Miljödimensionen: en självklar del av Lissabonprocessen	14
5.1 Miljö är en förutsättning för mänsklig existens och ekonomisk aktivitet.....	14
5.2 Därför att det idag blir allt tydligare att ekonomiska, sociala och miljöfrågor är intimt sammankopplade.....	16
5.3 Miljödimensionen frambringar möjligheter till större internationellt inflytande för Unionen.....	19
5.4 I Masstrichtfördraget stadgas att miljö måste vara en del av alla Unionens policy	20
5.5 Den gemensamma marknaden kräver en gemensam politik på miljöområdet.....	22
5.6 Inom miljödimensionen föreligger möjlighet till nya inkomstkällor.....	24
6 Slutsatser	26
Referenser	28

1 Inledning

Gåta: Vad är det som är en förutsättning för all mänsklig existens och som påverkar allt vi är och allt vi gör? Vad är det som människan under hela sin tid på jorden har valt att inte bry sig om - utan tvärtom - utarma, förgifta och förstöra? Det otippade svaret på denna mycket komplicerade gåta är miljön. Vår moder jord.

Miljö och naturtillgångar tillsammans med den tekniska utvecklingen har varit en förutsättning för utvecklingen av vårt samhälle. Dock har miljöfrågor, historiskt sett, inte haft någon framträdande roll inom den internationella politiken, utan har alltid varit underordnade ekonomisk tillväxt och teknisk utveckling. De senaste tre decennierna har synen på miljö kommit att förändras vilket har påverkat det internationella samarbetet. Detta har också inneburit förändringar inom den Europeiska Unionen, där miljö genom ett flertal överenskommelser har blivit en del av den europeiskt politiska agendan. Dessutom har EU på senare tid kommit att inta en ledande roll i det globala arbetet med en hållbar utveckling. Begreppet hållbar utveckling kan ses som något revolutionerande inom internationell politik då det är ett första försök till att koppla samman ekonomiska, sociala, och miljöfrågor. Det är tanken om en förening av de ovan nämnda frågor som ligger till grund för EU:s nuvarande stora politiska mål: att bli världsbäst inom ekonomisk tillväxt, social sammanhållning och hållbar utveckling. Denna målsättning har fått namnet Lissabonstrategin. Syftet med denna uppsats är att studera och argumentera för miljödimensionens betydelse inom strategin.

Uppsatsen är indelad i sju huvudkapitel, där vi i det första kapitlet behandlar inledning, syfte och frågeställning, teori, metod och material. I kapitel två tar vi en historisk tillbakablick, sett både ur ett internationellt perspektiv och ur den europeiska kontexten. Den analytiska delen av vår uppsats börjar med kapitel tre, där vi redogör för Lissabonstrategin och den dubbla integrationen. Under detta avsnitt går vi in på strategins bakgrund, sammansättning, mål och problematik.

I anknytning till Lissabonstrategin behandlar vi i följande kapitel Brundtlandrapporten och hållbar utveckling. Brundtlandrapporten är av stor betydelse för vår studie då begreppet hållbar utveckling myntades i rapporten och samma begrepp kan sägas ligga till grund för Lissabonstrategin. Vi gör i detta avsnitt även en kritisk granskning av begreppet. I kapitel fem går vi närmare in på miljödimensionens betydelse för internationell politik i allmänhet och dess betydelse för Lissabonstrategin och därmed EU:s hela politiska verksamhet. Dessutom vill vi poängtera att vi lägger störst vikt på miljödimensionens betydelse för EU:s framtida utveckling och välfärd. I det avslutande kapitlet sammanfattar vi vår studie och för fram våra slutsatser.

1.1 Syfte och frågeställning

Syftet med vår uppsats är att visa på att miljöfrågor är en nödvändig dimension av Lissabonstrategin. Detta gör vi med hjälp av sex olika argument som ska visa på varför miljödimensionen bör ha en lika viktig politisk ställning som de ekonomiska och sociala dimensionerna. Därmed vill vi bevisa att miljödimensionen inom Lissabonstrategin är en nödvändighet för att uppnå ett helhetsperspektiv på en gemensam europeisk politik och utveckling. Vi menar dessutom att utvecklingen inom strategins tre huvudsakliga områden går hand i hand med en ökad välfärd för hela Unionen. Miljödimensionen ska därför inte ses som det femte hjulet utan snarare som ett nödvändigt komplement till både ekonomisk och social utveckling.

Vi har valt att utforma vår frågeställning som en tes och denna lyder följande:

Miljödimensionen inom Lissabonstrategin är en nödvändighet för EU:s framtida utveckling och tillväxt

1.2 Teori

”En ’bra’ teori är bara bra i meningen att den är användbar, vilket innebär att den ska utesluta en del möjligheter och förutsäga andra” (Bjereld et al, 2002:74).

Den grundläggande utgångspunkten för vår uppsats är att vi anser att miljöns utveckling är människans ansvar och att detta ansvar måste tas med hjälp av rationella val. Vi har därför valt att använda oss av den mest rationella teorin av dem alla, nämligen Rational Choice (RC). Att vi har valt att använda oss av Rational Choice som är ett, i högsta grad, individcentrerat perspektiv kan nog uppfattas som en otillräcklig teori för att kunna analysera EU:s förhållande till miljöfrågor. Men nu har vi varit så fiffiga att vi har valt att se RC som en verktygslåda att använda tillsammans med och luta mot en annan teori, nämligen liberalism. Eftersom liberalismen, sett i ett perspektiv av internationell politik, är ett statscentrerat perspektiv väljer vi att se stater som de centrala aktörerna (Bengtsson et al, 2001: 19, 27ff). Först då anser vi att RC kommer till sin verkliga rätt och kan användas på bästa möjliga sätt för vår uppsats och dessutom kan RC då också användas som mer än ett individcentrerat perspektiv. Kärnan av Rational Choice är att alla aktörer ses som rationella och det är just detta rationella tänkande som vi tar fasta på. Då rationella aktörer ställs inför flertalet valmöjligheter antas de göra rationella val för att komma fram till bästa möjliga resultat (Marsh & Stoker, 2002:68). Rational Choice har framförallt fördelen att genom olika spelteorier kunna dra kunskap av historien och därmed vara förutsäggande gällande rationella aktörers val och beslut (Marsh & Stoker, 2002:71, 76).

I vår uppsats ska EU ses som den centrala rationella aktören, som i skenet av RC och liberalism, dels tar sitt internationella ansvar på den politiska arenan och

dels ser till sitt egenintresse genom att bli världsledande gällande hållbar utveckling och miljövänlig teknologi. Eftersom en annan av RC:s grundpelare är nyttomaximeringen väljer vi att se världspolitiken och miljöfrågorna genom de liberala glasögonen, som ett ”win-win-spel”, där ekonomisk tillväxt kan kombineras med, eller till och med förstärkas av, miljöförbättringar (Marsh & Stoker, 2002:68).

Dock har vi självklart tagit till oss en del av den kritik som framförs mot RC från olika håll. RC kritiserar för att utestänga altruismen från teorin. Kritiker menar sig kunna bevisa att aktörer ofta handlar altruistiskt, och inte alltid rationellt, i det politiska livet. Ett sätt för RC-anhängare att kringgå detta problem är att hävda att individer finner nöje i andras lycka, vilket alltså betyder att vissa former av altruism är maskerade former av egenintresse (Marsh & Stoker, 2002:73, 79-80).

1.3 Metod och material

1.3.1 Vår vetenskapsteoretiska utgångspunkt och den kvalitativa analysmetoden

Den vetenskapsteoretiska utgångspunkten för denna studie är hermeneutik då vi strävar efter att problematisera och försöka se till betydelsen av miljödimensionen som en av grundstenarna i Lissabonstrategin. Vårt mål är således inte att, genom kvantitativa mätningar, komma fram till generaliseringar utan vi söker efter det speciella i det generella och ser miljöfrågor som en del av en helhet. Dock kan det tilläggas att vi ser till generella samband och en antagen utgång av ett händelseförlopp då vi arbetar med och analyserar utifrån miljökurvan. (Lundquist, 1993:40ff).

I enlighet med vår vetenskapsteoretiska utgångspunkt har vi arbetat utifrån den kvalitativa analysmetoden. Materialet vi har använt oss av har varit av det icke-kvantitativa slaget, då vi har få undersökningsenheter. Den kvalitativa analysmetoden har också passat oss bra då vi framförallt intresserar oss av att se till de sammanhang och strukturer som ligger till grund för Lissabonstrategin (Lundquist, 1993:103ff).

1.3.2 Avgränsningar

Den direkta och mest uppenbara avgränsningen gäller själva ämnet för studien som här är miljö som en betydande faktor för Unionens utveckling. Eftersom fokus ligger på miljödimensionen inom Lissabonprocessen, innebär detta att andra företeelser sätts i relation till denna.

När det kommer till begreppet hållbar utveckling, som är av stor betydelse för vår uppsats, är det svårt att ta endast EU regionen i beaktning, då detta är ett övergripande mål för den globala politiken. Härmed blir vår främsta ambition att analysera hållbar utveckling utifrån EU som (huvud)aktör och dess kapacitet att göra skillnad, både i den egna regionen och globalt. Eftersom vi har valt att fokusera på miljödimensionen inom EU har det internationella samarbetet, med dess framsteg och misslyckanden, hamnat i skymundan. Vi menar dock att det genom att belysa EU:s framsteg inom miljöarbetet, inte minst som global trendsättare, också lämnas utrymme för en diskussion angående internationella miljöåtaganden.

1.3.4 Material

Det material man väljer att använda sig av innebär alltid en begränsning för arbetet och analysen (Lundquist, 1993:107), därför har vi försökt att välja litteratur som avspeglar olika inriktningar och synpunkter på miljöpolitik och EU:s arbete kring ämnet. De källor vi har använt oss av är uteslutande sekundärkällor som har varit relativt uppenbara och lättåtkomliga. En del av vårt material är hämtat från EU:s hemsida och dess bokhandel, vilket är en subjektiv källa. Av denna anledning har vi varit tvungna att söka mer nyanserad litteratur på området.

1.3.5 Källkritik

Angående vår analys och användning av begreppet hållbar utveckling, har vi endast haft tillgång till litteratur skriven av västerländska författare, vilket kan ses som ett tillkortakommande då begreppet är av en global karaktär. Med detta i åtanke kan tilläggas att vi under avsnittet om hållbar utveckling har fört en utförlig diskussion kring begreppets brister.

Kring empirisk fakta såsom årtal, olika protokoll samt konventioner kan man diskutera vem och vilka som har varit delaktiga i diskussioner om och framställning av dessa regionala och internationella överenskommelser. EU:s arbete har i stor utsträckning påverkats av olika lobbyorganisationer som exempelvis arbetsgivar- och konsumentgrupper. Grupper som är med och påverkar beslut, såsom forskare och experter, har egna intressen och förkunskaper som färgar den kunskap de producerar. Detta är något som vi har haft i åtanke under tiden som vi har arbetat med vår uppsats.

Gällande avsnittet där vi behandlar kemikalieregimen REACH kan det poängteras att en övervägande del av fakta kommer från EU:s källor och att den kritik som riktas mot regleringen i huvudsak är vår egen.

På FN:s hemsida har vi sökt efter den fullständiga Brundtlandrapporten, men utan framgång. Likaså har vi inte kunnat hitta Lissabonstrategin, eller ens utdrag ur densamma, på EU:s hemsida. Här har vi fått förlita oss på sekundärkällor där dessa två rapporter behandlas.

2 Historisk tillbakablick

2.1 Internationellt

Betydelsen av miljöfrågor inom internationell politik kan dateras till slutet av 1800-talet. Vid denna tidpunkt var det dock i en annan kontext än dagens – då handlade flertalet av de internationella miljöavtalen snarare om att underlätta användningen och utnyttjandet av naturtillgångar för att därmed öka den ekonomiska vinningen. De negativa effekterna av människans verksamheter och handlingar var av underordnad betydelse. Med tiden kom miljöfrågorna, dvs. bevarandet av miljö, att bli viktig i sig. Två exempel på detta är skapandet av naturreservat som började kring förra sekelskiftet och konventionen om ”the pollution of the sea by oil” som Internationella miljöorganisationen 1954 fick i uppgift att implementera (Baylis & Smith, 2001:389).

1960-talet markerar ett årtionde då miljöfrågor av olika slag fick stort genomslag och uppmärksamhet. I detta sammanhang nämns ofta boken ”Silent Spring”, skriven av Rachel Carson 1962, som aktualiserade frågan om pesticider och också anses ha varit av stor vikt i skapandet av den moderna miljörörelsen (Knox & Marston, 2004:133).

FN:s konferens 1972, Stockholmskonferensen¹, var ett utslag av den allt större medvetenhet som skapats kring miljöfrågor. Denna internationella konferens anses vara av stor betydelse då den ledde till överenskommelser kring en rad olika principer, skapandet av institutioner och program som kom att ha en långvarig effekt på den internationella miljöpolitiken. Dessutom är konferensen viktig av den anledningen att det vid detta tillfälle fastslogs kopplingen mellan miljö och utveckling. Denna nya inställning fick dock i praktiken inte önskad genomslagskraft på miljöarbetet.

1987 hölls ännu en konferens i FN:s regi, World Commission on the Environment and Development, som resulterade i Brundtlandrapporten. Rapporten är av stor betydelse för den internationella miljöpolitiken då det i den myntades begreppet ”hållbar utveckling”. Vidare underströk rapporten betydelsen av en ekonomisk och social utveckling som tog hänsyn till miljön, dvs. en utveckling som ej inverkar negativt på miljön. Ihopkopplandet av ekonomiska

¹ UN Conference on Human Environment, UNCHE

och miljöfrågor innebar också att man kom ifrån den tidigare debatten om vad som skulle prioriteras, miljön eller utvecklingen (Baylis & Smith, 2001:390f).

FN:s andra stora miljökonferens i Rio de Janeiro, 1992, hade just temat miljö och utveckling och trots stora motsättningar, där framförallt USA försökte bromsa arbetet, kunde de 181 deltagande staterna enas om allmänna principer för miljöarbetet i den så kallade Riodeklarationen. Vidare enades man om Agenda 21-ett handlingsprogram på lokal nivå, klimatkonventionen, skogsprinciperna och konventionen om biologisk mångfald. Tio år senare var det dags för FN:s tredje miljökonferens som tog plats i Johannesburg och hade temat hållbar utveckling (Öckerman & Friman, 2003:21).

Dessa konferenser har spelat en väldigt viktig roll för miljöarbetet på alla politiska nivåer, där hållbar utveckling numera är det huvudsakliga syftet med politiken, så också inom den Europeiska Unionen.

2.2 Den europeiska kontexten

Det europeiska samarbetet har sin grund i en önskan om att säkra freden på den europeiska kontinenten. Efter Andra Världskriget ansågs det vara mest angeläget att förbättra förhållandet mellan Tyskland och Frankrike och detta resulterade i den Europeiska Kål- och stålunionen som skapades genom Parisfördraget 1951. Sex år senare skapades Europeiska gemenskapen och som det implicit framgår av det ovan skrivna så var det ekonomin och således också handeln och marknaden som utgjorde grunden för samarbetet. Miljöfrågan var inte en del av det europeiska samarbetet, men med tiden kom detta långsamt att förändras (Jordan, 2005:1ff).

Beslutet att göra miljö till ett policyområde togs under Parismötet 1972, men någon fördragsändring blev inte till. Den juridiska grunden till miljöarbetet skapades genom Enhetsakten, 1987, då miljö blev inskrivet i fördraget. I anslutning till det fick frågan om kollektiva miljöstandard stor uppmärksamhet. Detta berodde på att olika standard för kontroll av utsläpp kunde inverka negativt på den gemensamma marknaden genom skapandet av orättvisa ekonomiska fördelar och ”pollution havens”². Miljöfrågans betydelse blev ytterligare stärkt genom Maastrichtfördraget som trädde i kraft 1993, och ökade möjligheterna till handling inom miljöområdet (Pinder, 1998:402).

Skapandet av Europeiska miljömyndigheten 1994 kan ses som ännu ett tecken på miljöfrågans växande betydelse inom Unionen.

² Vi har valt att behålla det engelska uttrycket, men en möjlig översättningen på svenska är ”föreningens fristad”. Detta syftar på områden eller länder där miljölagstifningen är så pass slapp att det är möjligt att förorena utan några ekonomiska konsekvenser för förorenaren.

Det kan läggas till att miljölagstiftningen inom Unionen är relativt sträng och liknar mer miljölagstiftningen som finns i de nordliga medlemsländerna. Det har med andra ord inte skett någon försämring av miljöregler vilket befarades av föregångarna³. Snarare är det så att den södra, och senare den östra, regionen har fått skärpa sin nationella miljölagstiftning (Jagers, 2005:213ff). Vid första anblicken kan denna skärpning av (miljö)lagstiftningen, ur ett liberalt perspektiv, tyckas märklig. Liberalismen som idé bygger på tanken om marknadens osynliga hand. Markandskrafterna ska vara styrande snarare än lagstiftning och regleringar, vilket innebär en marknad med så få lagar och bestämmelser som möjligt. Skapandet av den gemensamma marknaden, anser vi, bygger på just denna tanke, samtidigt som miljölagstiftningen kan sägas gå emot det. Dock anser vi att det går att se den europeiska miljölagstiftningen som ett led i skapandet av en gemensam marknad där fri konkurrens och handel råder. Ett Europa utan gemensam miljölagstiftning, dvs. om medlemsländerna hade haft olika nationella regleringar, skulle innebära orättvisa ekonomiska fördelar för vissa medlemsländer. Vi menar att konkurrens och handel tillsammans med vissa miljöregleringar och gemensamma förhållningssätt är det bästa sättet för Unionen att utvecklas och spöras till innovationer.

Miljöfrågans ställning och den medföljande lagstiftningen beror på flera olika faktorer. Som vi redan har skrivit ovan så har miljöfrågornas ställning inom Unionen påverkats starkt av den internationella utvecklingen. Utöver detta har vissa medlemsländer haft ett stort inflytande i egenskap av stater där miljöfrågorna togs på stort allvar och hade stort stöd bland befolkningen och även från industrin. Här kan Österrike, Finland, Sverige och Tyskland urskiljas som de ledande påtryckningsaktörerna. Pinder skriver att Finland och Sverige har den högsta miljöstandarden av de tidigare femton medlemsstaterna och att deras inträde i Unionen, tillsammans med Österrike, har inneburit betydelsefulla följder och förändringar för Unionens miljöpolitik i dess helhet (Pinder, 1998:402f). I ljuset av detta var steget inte långt till att miljö antogs som en av de tre stöttepelarna av Lissabonprocessen.

³ När vi talar om "föregångare" så talar vi om de medlemsländer som har haft en utvecklad politik inom området för hållbar utveckling på nationell nivå.

3 Lissabonstrategin

Vid EU-toppmötet i Köln, våren 1999, beslutades det att det fanns ett behov av ett extra möte för att ytterligare diskutera frågor som rör "...ekonomiska reformer, sysselsättning och social sammanhållning" (Finansdepartementet, u.å.10). Detta möte kom att ta plats i Lissabon i mars 2000 och det ligger också till grund för Lissabonstrategin. Vid EU-toppmötena i Stockholm och Göteborg 2001 tillfördes ytterligare en dimension till Lissabonstrategin – miljö och hållbar utveckling. Således kom Lissabonstrategin att utgöras av tre övergripande dimensioner: den ekonomiska, sociala och miljömässiga. Målet med strategin är att EU år 2010 ska "... vara världens snabbaste växande ekonomi med full sysselsättning och hållbar utveckling" (Finansdepartementet, u.å.10). Strategin bygger i mångt och mycket på den definition av hållbar utveckling slogs fast i Brundtlandrapporten, vilket vi kommer att återkomma till senare i uppsatsen (Carmin et al, 2005:61).

En viktig aspekt av Lissabonstrategin och något som inte har varit typiskt för samarbetet inom EU är det sätt som länderna har beslutat att gå tillväga. Tidigare har det mesta av Unionens arbete byggts på lagstiftning, men med Lissabonstrategin har medlemsländerna enats om att arbeta efter den så kallade öppna samordningsmetoden. Därmed kommer inte sysselsättning, utbildningssystem, forskning och social sammanhållning att regleras på europeisk nivå utan förblir nationella och på medlemsländernas eget ansvar. Den öppna samordningsmetoden innebär att det på europeisk nivå endast beslutas om ett slutmål medan medlemsländerna själva beslutar om hur de ska gå tillväga för att uppnå det målet. Samordningsmetoden är ett tydligt exempel på hur nationer, när de inte vill att någon överstatlig makt går in och detaljstyr, väljer att lita på varandra. Genom att ta eget ansvar för en hållbar utveckling tillkommer också en hög grad av självständighet. Dock förutsätter metoden, för att vara gångbar, att medlemsländerna har inblick i varandras arbete och resultat för att på så sätt kunna jämföra och lära av varandra. För att detta ska vara möjligt har det funnits ett behov av att utveckla och enas om ett antal delmål och mätinstrument på de områden som omfattas av Lissabonstrategin. Statistisk data används som mätinstrument och kallas för strukturindikator. Idag finns det 42 stycken strukturindikatorer och dessa mäter medlemsländernas ekonomiska, sociala och miljömässiga förhållanden. Statistiken kan således delas in i tre grupper: ekonomisk, social och miljömässig. Uppföljning av medlemsländernas åstadkommanden sker årligen med hjälp av dessa olika mätinstrument. Gällande den allmänna EU-nivån så är dess uppgift främst att "... diskutera, samordna, utbyta erfarenheter och jämföra framsteg" (Finansdepartementet, u.å.14), snarare än att verka som en överstatlig makt som binder medlemsländerna till strikt utformade beslut (Finansdepartementet, u.å.14ff).

Att Lissabonstrategin är ett väldigt ambitiöst mål för den Europeiska Unionen råder det inga tvivel om och detta innebär att Unionen står inför ett omfattande arbete och stora förändringar. Att medlemsländerna har kunnat enas om en så pass omfattande förändring som strategin medför kan sägas vara ett utslag av ett antal företeelser. En uppenbar anledning är globaliseringen, ett i vår tid nästan utslitet uttryck men likväl ett paradoxalt fenomen som både förenar och splittrar. Globaliseringen gör stater ömsesidigt beroende och har fått forna fiender att arbeta tillsammans mot gemensamma mål, såsom att skapa fred, främja handel och utveckling och bekämpa miljö- och hälsoproblem. Men vid sidan om detta samarbete och strävan mot gemensamma mål innebär också globalisering en ständig tävlan mellan nationer och områden i den nya världsordning som trätt fram på den internationella arenan de senaste årtiondena. Därför kan EU:s position i förhållande till USA:s och Japans framgångar ses som är en andra påverkansfaktor till varför Lissabonstrategin antagits. Att EU har halkat allt längre efter USA i både ekonomi och utveckling de senaste åren har bidragit till att ett av strategins huvudsyften är för EU att hinna ikapp USA, samt att göra Europas ekonomi mindre beroende av USA. Ett viktigt led i denna strävan är en större satsning på utbildning, forskning och innovation för även på detta område ligger EU efter USA. Av denna anledning utgör dessa tre områden en viktig del av Lissabonstrategin, och ses även som viktiga aspekter av sysselsättningspolitiken där Unionen önskar förbereda både arbetskraften och arbetsgivarna för dagens föränderliga arbetsplats och arbetsuppgifter. Att EU förbättrar sin ekonomi och teknikutveckling behöver inte ske på USA:s eller Japans bekostnad, snarare bidrar tävlingen regionerna emellan till att utvecklingen sker snabbare. Också inom den Europeiska Unionen bidrar och sporrar konkurrensen mellan medlemsländerna till nya innovationer och en fortsatt teknisk utveckling. Det rationella valet för medlemsländerna är att uppmuntra utveckling och gemensam framgång på den internationella arenan och inte att upprätthålla status quo (Schreurs, 2005:350ff, Finansdepartementet, u.å.:3-13). Kort sagt menar vi alltså att det internationella samarbetet, men också tävlan mellan regioner och stater, är ett plussummespel som ingen behöver förlora.

3.1 Den dubbla integrationen

EU:s ambition att förena ekonomiska, sociala och miljöfrågor kan ses som en *dubbelintegration* – Unionen försöker kombinera den negativa integrationen med den positiva. Den negativa integrationen gäller de ekonomiska frågorna där reformer ska genomföras för att öka Unionens konkurrenskraft och ekonomins stabilitet – generellt handlar det om avregleringar och om att avlägsna hinder för handel inom Unionen. På det sociala och miljöplanet är integrationen positiv, dvs. här verkar Unionen åt det andra hållet. Bestämmelser och regler, i form av minimistandard och grundrättigheter, sätts upp på EU-nivå och blir gällande för alla medlemsstater (Jagers, 2005:206f).

Frågan är nu hur pass genomförbar den dubbla integrationen är. Kan det kanske vara så att dessa tre dimensioner går stick i stäv med varandra? Ett exempel på att det föreligger risk för motsägelser kan vara EU:s jordbrukspolitik. De subventioner som de europeiska jordbrukarna får kan ses som en form utav socialpolitik – politik som ska skydda jordbrukare, deras verksamhet och levnadsstandard. Detta kan rättfärdigas med resonemanget om att alla ska ha någorlunda lika hög standard och livskvalitet, men sett ur ett ekonomiskt perspektiv kan samma resonemang kritiseras. Ur det ekonomiska perspektivet kan man hävda att jordbrukspolitiken som en förlängning utav socialpolitik hindrar en strukturell omvandling av jordbrukssektorn, dvs. konkurrensen som skulle slå ut de ineffektiva jordbrukarna hejdas, och hela ekonomin tar skada. De överskott av kött och vete som ofta brukar nämnas i samband med EU:s jordbrukspolitik ser vi som ett tecken på att denna politik inte fungerar som det ska. Detta, anser vi, resulterar i att ekonomin tar skada både genom att den strukturella omvandlingen inte sker och genom att Unionen finansiera denna politik. Denna socialpolitik krockar även med miljöpolitiken som, officiellt, ska skydda miljön och främja hållbar utveckling. Den överdrivna produktionen innebär att jorden brukas mer än nödvändigt, onödig mängd energi utnyttjas och sedan har vi avfall och föroreningar som kommer till stånd på grund av transport. EU:s nuvarande jordbrukspolitik sedd som socialpolitik är, enligt oss, inte på något sätt förenlig med EU:s miljöpolitik .

4 Bruntlandrapporten och hållbar utveckling

Den bredast använda definitionen av begreppet hållbar utveckling myntades 1987 i Bruntlandrapporten, där definitionen lyder följande: ”...utveckling som tillgodoser dagens generationers behov utan att äventyra kommande generationers möjlighet att tillgodose sina egna behov” (Lechner & Boli, 2000:378ff, vår egen översättning). Bruntlandrapporten bygger på åsikten att världen, tillsammans med mänskliga aktiviteter och de konsekvenser som detta medför, har förändrats och att de tidigare åtskilda frågorna – ekonomiska, sociala och miljöfrågor – har gått ihop i en enda fråga. Dessa tre frågor ses i Bruntlandrapporten som kompletterande av varandra, snarare än konkurrerande. Kopplingen mellan ekonomiska och miljödimensionerna är en av förklaringarna till termens popularitet. Detta inte minst då Bruntlandrapporten fick både ekonomiska grupper och miljögrupper att känna att de kunde ha inflytande på världens framtida tillstånd. Centralt för rapporten är också den internationella hanteringen av den globala fattigdomen. Rapporten slog fast att fattigdom är både en betydande orsak och en direkt konsekvens av globala miljöproblem och att fortsatt ekonomisk tillväxt, av slaget som tar hänsyn till miljön, ska ses som ett viktigt instrument i bekämpningen av fattigdomen. Detta är en både komplex och många gånger också en kontroversiell fråga som vi kommer att se mer på i vår kritiska granskning av begreppet (Lechner & Boli, 2000:375, Potter et al, 2001:227, Jamison 2003:81).

4.1 En kritisk granskning av begreppet

Vi har tidigare belyst att termen hållbar utveckling är ett uttryck som har blivit populärt att använda sig av och att närapå alla kan identifiera sitt arbete under termen, såväl ekonomer som miljöaktivister. Detta till trots, eller kanske just därför, har begreppet och dess innebörd, sedan det kom till, flitigt diskuterats och ifrågasatts. En anledning till detta är att begreppet anses vara vagt. Bruntlandrapporten kom med en beskrivning av världens nuvarande tillstånd – det ömsesidiga beroendet och kopplingen mellan politik, ekonomi, välståndets fördelning och miljöförstöring, men rapporten erbjöd inte några konkreta förslag på vad som borde göras. Många utvecklingsländers fattigdom beror på orättvisa ekonomiska villkor som dessa ställs inför i den internationella ekonomin, exempelvis utvecklade ländernas protektionism i form av olika handelshinder.

Utöver det måste många utvecklingsländer lägga stor möda på att betala tillbaka skulder till industriländerna, vilket innebär att de i många fall tvingas överutnyttja sina naturtillgångar. Detta kan leda till utarmning av fertil mark (bördiga jordar som blir till öken), överfiskning, skövlande av skog och i sin tur till ännu större fattigdom. Denna negativa spiral innebär att länderna saknar de ekonomiska resurser som är nödvändiga för implementering av olika åtgärder vars mål är bevarandet av miljön och en hållbar utveckling (Lechner & Boli, 2000: 377f, Knox & Marston, 2004:168f). Vi har tidigare talat om att aktörer är rationella och då de ställs inför olika val gör de i allmänhet valet som är, för dem, det mest gynnsamma. Men i vissa fall ställs varken länder eller individer inför ett val, de är tvungna att utarma och förstöra för att kunna överleva. Detta är en ohållbar situation för alla aktörer internationellt sett. På kort sikt skulle man kunna säga att i-länderna inte tjänar sitt egenintresse genom att slopa hinder för handel och avskryva statsskulder för u-länder. Däremot, sett i ett längre perspektiv, skulle detta kunna ses som en internationell nyttomaximering. Detta med tanke på att en fortsatt fattigdom och miljöförödelse innebär större risk för väpnade konflikter, internationell kriminalitet, massmigration, epidemier och inte minst en ännu mer utbredd miljöförstöring. Därför skulle bättre och mer rättvisa handelsvillkor kunna ses som ett internationellt win-win spel (Lechner & Boli, 2000:378, Potter et al, 2004:227f).

Att begreppet hållbar utveckling öppnade upp större utrymme för miljöfrågor på den internationella politiska agendan, där dessa tidigare knappt uppmärksammades, är en uppenbart positiv aspekt. Samtidigt måste man hålla i minnet att själva begreppet och skapandet av miljöagendan är i händerna på den ekonomiska och miljöeliten som tack vare sin ställning har stor påverkan på utformningen av miljöpolitiken. Detta innebär att många regionala och nationella gräsrotorganisationer befinner sig, eller snarare hålls, utanför debatten. Detta leder till att många "icke-globala", men lika viktiga miljöfrågor ignoreras (Baeten, 2000:71).

Vidare, inneboende i diskursen om hållbar utveckling finns idén om att miljöproblem har effekt på alla platser och människor. Det sägs ofta att miljöproblem inte tar hänsyn till nationsgränser i och med att miljöproblem som global uppvärmning, sur nederbörd och föroreningar som förs med luft och vatten påverkar oss alla. Vi skulle kunna teorisera och komma fram till slutsatsen att detta stämmer då alla aspekter av livet är på något sätt förbundna med varandra, men forskning visar på att miljöförstöring har en mycket ojämn fördelning över länder, regioner och sociala grupper (Knox & Marston, 2004:169). I fallet med Skandinavien försumning av vatten gjordes på 1960-talet en koppling mellan denna försumning och föroreningar i andra delar av Europa. Detta är ett tecken på att miljöarbetet inom EU är ett gemensamt ansvar, då miljöskador i ett medlemsland kan sägas ha en negativ inverkan på hela regionen. Här kan Lissabonstrategin utgöra en grund för det gemensamma miljöarbetet, då medlemsländerna är förbundna till att ta miljöfrågor på större allvar.

5 Miljödimensionen: en självklar del av Lissabonprocessen

Vi vill under detta avsnitt föra fram ett antal argument och visa på faktorer som vi anser gör miljöfrågor och miljödimensionen till en självklar del av Lissabonstrategin. Avsnittet består av sex övergripande rubriker där varje rubrik är ett argument för miljödimensionens betydelse. Med detta avsnitt hoppas vi kunna understryka miljöfrågornas betydelse för Unionens allmänna politik och för dess framtida ställning både regionalt och globalt.

5.1 Miljö är en förutsättning för mänsklig existens och ekonomisk aktivitet

Det krävs inte mycket för att bevisa att miljö och dess fysiska faktorer, så som vatten, luft och jord, är förutsättningen för all mänsklig existens och aktivitet (Lenschow, 2002:5). Det räcker att ta en titt på hur befolkningsfördelningen ser ut i olika områden i världen för att inse påståendets giltighet. Vatten är i detta sammanhang av särskild betydelse. För det första behöver vi det för vår fysiska överlevnad som dricksvatten och till både odling och fiske. I många delar av världen är befolkningen därför koncentrerad till områden kring vattenkällor. Exempelvis gäller det för Indien att de högsta befolkningssiffrorna står att finna längs kusterna och floder. I Egypten lever nästan hela befolkningen på tre procent av landets yta, dvs. längs Nilen (Knox & Marston, 2004:88). Utöver detta har vatten varit och är fortfarande det viktigaste transportmedlet. Som transportmedel har vatten legat till grund för Europas expansion och ekonomiska utveckling, inte minst under kolonialperioden och genom möjligheten till handel med andra världsdelar. Förutom vatten är också andra naturresurser av stor betydelse för ekonomisk utvecklingen världen över. I Västeuropa och USA har framför allt kolfyndigheter varit av oerhörd betydelse för utvecklingen och befolkningsfördelningen. Eftersom industrierna förlades till områden där det fanns kol koncentrerades också människorna till dessa områden och städer växte upp kring kolfyndigheterna. Dessa områden blev med andra ord industriella och ekonomiska centra och som exempel kan nämnas Midlands i England och Ruhrområdet i Tyskland.

Den ekonomiska aktiviteten är således beroende av miljö, samtidigt som miljöförstöring blir en biprodukt av denna aktivitet. Här vill vi understryka problemet kring användningen, eller snarare överanvändningen, av de naturtillgångar som kallas för allmänningar: världshaven, luften och atmosfären.

Att dessa allmänningar inte tillhör någon aktör kan anses leda till det så kallade sociala dilemman och allmänningens tragedi. Det sociala dilemman grundar sig, väldigt förenklat, i antagandet att individer är rationella aktörer vars främsta mål är att maximera sin egennytta. Detta resulterar i att individer maximalt utnyttjar resurser av olika slag utan en tanke på kollektivets eller framtidens bästa. Människan ses alltså en upplyst egoist. Detta kan medföra problem, inte minst i miljösammanhang. Att en individ ensam skulle sluta att överanvända naturresurser skulle inte vara rationellt i den meningen att det inte skulle göra någon skillnad i det stora hela om inte också alla andra individer slutade med samma beteende - det individuella bidraget är så litet att det knappt märks. Likaså, om alla andra skulle ändra sitt ohållbara beteende, skulle det fortfarande inte vara rationellt för en enskild individ göra detsamma, då ingen större skada sker om en ensam individ fortsätter att utnyttja resurserna så mycket som möjligt. Slutsatsen är alltså att ingen rationell aktör frivilligt kommer att ändra sitt beteende om aktören inte direkt tjänar på det. Detta resonemang kan givetvis också, som vi framfört tidigare, överföras på en nivå där stater anses vara de främsta aktörerna (Jagers, 2005:7).

Välkänt inom samhällsvetenskaperna är också teorin om fångarnas dilemma och en variant av denna är allmänningens tragedi. När man talar om allmänningar så menar man de naturtillgångar som ett land inte har ensamrätt till, såsom världshaven, luften och atmosfären. Inom teorin om allmänningarnas tragedi sätts tilliten, eller bristen på densamma, mellan stater på sin spets. Logiskt sett skulle det vara i allas intresse att samarbeta, dvs. hålla sig till de avtal som redan existerar och dessutom upprätta nya kring frågor som ännu inte har reglerats. Här kan det dock tilläggas att för att ett samarbete ska kunna komma till stånd krävs en absolut tillit mellan parterna. Existensen av denna tillit skulle, enligt oss, kunna leda till någon form utav socialt kontrakt. Det är just bristen på tillit och avsaknaden av ett internationellt kontrakt gällande bevarandet av miljön som vi ser som ett av de centrala problemen med miljöfrågorna (Jagers, 2005:74ff).

Dessa resonemang kan kopplas ihop med Rational Choice där det ofta hänvisas till olika spelteorier om hur beslut fattas då aktörernas förväntningar om andras agerande tas i beaktande. Intressant här är också synen på fusk och straff. Om straff för ”gratisåkare” och andra kontraktsbrott saknas kommer i teorin alla aktörer att fuska. Det föreligger då möjlighet för alla aktörer att bryta en överenskommelse och vi riskerar att hamna i fångarnas dilemma. Om vinsterna med ett samarbete är tydliga och påtagliga finns det anledning för aktörerna att gemensamt finna en lösning, till exempel i form av ett kontrakt. Dock föreligger risken att överenskommelsen bryts om gruppen är stor och om risken för att bli upptäckt är liten (Öckerman & Friman, 2003:110). I anslutning till detta kontraktstänkande kan man se EU som en arena för upprättandet av ett regionalt ”miljökontrakt” där Reach, som vi återkommer till senare i texten, kan ses som ett utslag av detta. Det nu godkända och ratificerade Kyotoavtalet kan i detta sammanhang ses ett exempel på ett försök till ett mer globalt miljöavtal, och även här har EU intagit en ledande roll. Reach och Kyotoavtalet är dock båda i sin vagga och det återstår att se om länderna kommer att respektera och följa de

beslut och överenskommelser som man har enats om. Framgång eller misslyckande inom dessa två avtal kommer till stor del att bero på länders uppfattning om vad de har att vinna respektive förlora på ett samarbete.

Nilens betydelse för den demografiska bilden i Egypten är ett bra exempel på hur betydelsefull miljön är och hur stor påverkan den har på vår existens. Ur detta följer en mängd olika aktiviteter som människan ägnar sig åt och som ligger till grund för vår utveckling. Den Europeiska Unionen kan, i sin ekonomiska och sociala politik, inte bortse från miljödimensionen då även denna är av betydelse för det europeiska samhället, sett som en helhet. Här kan jordbruket nämnas som en viktig aspekt av den Europeiska Unionen, som dessutom har en stark koppling till miljön då det är en sektor som bygger på en användning av miljöresurser. Vi anser EU vara en rationell aktör och det rationella valet, då det gäller miljöfrågor, är att tillskriva dessa lika stor betydelse som till de ekonomiska och sociala frågorna. Det kan argumenteras för att EU redan har visat sig vara en rationell aktör – skapandet av exempelvis kål- och stålunionen och den gemensamma marknaden kan ses som två högst rationella handlingar. Dessa stabiliserade västra Europa, avskaffade handelshinder och skapade ett stort område utan interna gränser. Det ovan förda resonemanget ser vi som en självklar anledning till varför miljödimensionen är en nödvändig grundsten i Lissabonstrategin, men detta har Unionen redan förstått.

5.2 Därför att det idag blir allt tydligare att ekonomiska, sociala och miljöfrågor är intimt sammankopplade

Globalt sett finns det tydliga mönster mellan underutveckling, fattigdom och miljöförstöring (Potter et al, 2004:227). Man kan väldigt förenklat säga att dessa tre komponenter förstärker varandra och att det är en negativ spiral som det är svårt att bryta sig ur. Utveckling eroderar naturtillgångar som är till grund för utvecklingen, vilket på sikt kan hämma den ekonomiska utvecklingen. Erodering av naturtillgångar tillsammans med brist på ekonomisk utveckling leder ofta till fattigdom eller, såsom fallet är i många länder idag, förstärker fattigdomen som redan existerar. Detta innebär att ekonomiska frågor inte kan kopplas bort från frågor om miljö och socialpolitik. Insikten om denna koppling framträder även inom EU:s miljöpolitik där det under avsnittet om miljö, går att läsa följande:

”Om vi ska kunna säkra en god livskvalitet för oss själva och kommande generationer måste vi skydda miljön. Problemet består i att kombinera detta med en varaktig ekonomisk tillväxt på ett sätt som är hållbart på längre sikt. Europeiska unionens miljöpolitik bygger på övertygelsen att strikta miljökrav stimulerar innovation och affärsmöjligheter. Dessutom är den starkt kopplad till den ekonomiska och sociala politiken” (http://europa.eu/pol/env/index_sv.htm)

Vidare, på samma hemsida, under avsnittet om hållbar utveckling, utvecklas detta resonemang ytterligare:

”Mänsklig verksamhet inverkar på vår miljö. Transporter, industriell verksamhet och energianvändning i övrigt utgör föroreningskällor. Ekosystemen påverkas och rent av förstörs av den tilltagande urbaniseringen och utbyggnaden av infrastrukturen. Resursförbrukningen som stadigt ökar hotar att uttömma tillgångarna. Miljöaspekterna måste därför integreras i EU:s politikområden.” (<http://europa.eu/scadplus/leg/sv/lvb/128100.htm>)

Vi har redan redogjort för att miljöförstörelse ofta är en ”...biprodukt av annars legitima aktiviteter” (Carter, 2001:168). Detta ser vi som ett bevis på att miljö och ekonomi står i nära relation till varandra och är tydligt sammankopplade. Av denna anledning är det nödvändigt att i beslutsprocessen och implementeringen av ekonomiska beslut och reformer ta hänsyn till konsekvenserna och kostnaderna för miljön i syfte att motverka fortsatt miljöförstörelse. Med miljön som en del av Lissabonstrategin har Unionen både en möjlighet och skyldighet att påverka miljön och dess framtida skick (Baylis & Smith, 2001:388f,393f, Carter, 2001:67).

Gällande det ömsesidiga förhållandet mellan ekonomi, miljö och socialpolitik anser vi det vara relevant att se till den så kallade miljökuznetskurvan. Miljökuznetskurvan är en, för hållbar utveckling, både viktig och omdebatterad vetenskaplig hypotes som myntades av ekonomen Simon Kuznets på 1950-talet och fick stort genomslag 1992. I korthet innebär kurvan att stigande inkomstnivåer vid en viss nivå övergår från att ha en negativ påverkan på miljön till att ha en positiv sådan. Kurvan är alltså en hypotes om sambandet mellan BNP-utveckling och belastning på miljö och naturresurser (Andrén, 2005:60-63).

Miljökuznetskurvan är en upp-och-nervänd U-formad kurva, vilket betyder att sambandet först antas vara positivt; en ökad BNP leder till ökad miljöbelastning. Därefter, vid en viss punkt, blir det negativt; en ökad BNP leder till minskad miljöbelastning. Det blir alltså sämre innan det blir bättre. Utgångspunkten för hypotesen är antagandet att människor vid en tillräckligt hög konsumtion börjar föredra miljöförbättringar framför ytterligare konsumtion och därför borde en fortsatt effektivisering leda till miljöförbättringar (Öckerman & Friman, 2003:65). Att hypotesen visar på att den ekonomiska tillväxten skulle vara lösningen på miljöproblem finner många vetenskapsmän, ekonomer och politiska aktörer väldigt attraktivt och inte minst lägligt och idén har fått ett stort genomslag världen över. Även Lissabonstrategin har anammat hypotesen om miljökuznetskurvan och även om den inte explicit nämns i strategin, så utgör denna hypotes ändå implicit ett centralt antagande inom processen (Andrén, 2005:63-67).

Miljödebatten och miljöpolitiken har allt mer övergått från att hantera motsättningar och avvägningar till att påvisa och stimulera positiva

synergieffekter⁴ och win-win lösningar. Just denna starka betoning, inom Lissabonstrategin, av positiva synergieffekter och win-win lösningar mellan tillväxt och miljö är direkt kopplad till kuznetskurvan.

Kritiker av Kuznetskurvan menar att hypotesen inte är tillämpningsbar på flertalet väsentliga parametrar för miljöpåverkan, såsom till exempel koldioxidutsläpp och avfallsproduktion. Dessutom har hypotesen främst testats empiriskt på nationell data. Utanför en nations gränser, och med hänsyn till världshandeln, så beskriver kurvan det empiriska materialet väldigt dåligt. Kritiker menar istället att miljöpåverkan, snarare än att minska, verkar öka linjärt med ökande BNP per capita. Framförallt gäller inte hypotesen då det gäller ickeförnybara miljöresurser såsom regnskog, utrotade djur och växter. Dessa kan inte komma tillbaka oavsett hur hög ett lands BNP blir. En annan sak som också talar emot Kuznetskurvan är Jevons paradox. Ekonomen William Jevons menar i sitt verk ”The Coal Question” från 1865, att tekniska framsteg tenderar att i första hand öka konsumtionen av en viss naturresurs, inte minska den. Paradoxen innebär att det huvudsakliga syftet med teknisk effektivisering är att öka produktionen, minska priset på produkterna och därmed öka försäljningen, inte att spara på resurser (Öckerman & Friman, 2003:65ff).

Om vi utgår från att Jevons paradox går att överbygga och således att utvecklingen kommer att följa enligt kuznetskurvan så kan det sägas att EU, genom att lägga lika mycket vikt vid miljödimensionen som vid de ekonomiska och sociala dimensionerna av Lissabonstrategin, skapar sig en viktig grund för sin framtida ställning inom den internationella politiken. I takt med att flera av världens nationer utvecklas och blir rikare, exempelvis Kina och Indien, kommer miljö att bli ett allt viktigare ämne inom dessa. Genom att EU idag fokuserar på miljö kan den i framtiden bli en ledande makt på miljöområdet och därigenom få större inflytande i den internationella politiken. (Jagers, 2005:212). Detta tänker vi diskutera mer utförligt i nästa avsnitt.

Som det står på Unionens hemsida så riskerar resursförbrukningen att uttömma tillgångarna. Detta, om det någonsin skulle ske, skulle ha en omedelbar negativ påverkan på ekonomin och den sociala sammanhållningen, dvs. på samhället i stort. Jordbrukare skulle, antar vi, bli arbetslösa vilket går emot tanken om en social sammanhållning. Sedan finns det en mängd olika aktörer som är beroende av jordbruket på andra plan – exempelvis genom att vara anställda vid mejerier eller inom köttindustrin/produktion. Dessa människor skulle behöva ekonomisk hjälp för att klara sitt uppehälle vilket skulle utgöra en påfrestning för Unionens ekonomiska politik. Utöver detta kan man tänka sig att det skulle vara nödvändigt att importera en stor mängd av de produkter som vi konsumerar till vardags och ser som självklara på matbordet. Även detta skulle kunna utgöra en påfrestning för ekonomin. Genom en uttömning av tillgångarna rubbas de sociala och ekonomiska aspekterna av samhället och cirkeln sluts.

⁴ ”Det att verkan av två sammanslagna faktorer kan vara starkare än summan av de enskilda faktorernas verkan” (Malmström, et al., 2002:588)

5.3 Miljödimensionen frambringar möjligheter till större internationellt inflytande för Unionen

Miljö har på senare tid blivit en allt mer accepterad fråga på den internationella politiska agendan. Detta är dels tack vare forskingssamhället som i allt större grad lyckats få allmänhetens uppmärksamhet kring frågor som global uppvärmning och sur nederbörd och dels ett utslag av den allt mer erkända kopplingen mellan miljöförstöring och fattigdom. Dessutom kan frågans uppmärksamhet i den internationella debatten härledas till de allt större kraven som gräsrotsorganisationer och sociala rörelser ställer på beslutsfattare och makthavare. Tydliga tecken på ett allt större missnöje och engagemang, är enligt oss, de aktioner och protester som på senare tid har ägt rum under internationella toppmöten, som exempel protesterna i Genoa och Göteborg.

I nuläget är USA den enda stormakten i världen och denna har i sina internationella strävanden lagt miljöfrågorna åt sidan. Således finns det ingen enskild stat som kan driva dessa frågor på egen hand inom det internationella samfundet. EU, som en union av stater, återstår då som en aktör som både kan och är villig att driva frågor om miljö globalt (Vogler, 2005:837f). Vi anser att EU redan har bidragit till förbättringar av miljöpolitiken inom många stater, om än mest inom Europas gränser. Vi anser att EU, genom sin utvidgning 2004, gjorde en av de bästa miljöinvesteringarna som kunde göras. Detta då de (miljö)villkor som ställs på medlemsländerna och kandidatländer, till största del, inte är förhandlingsbara eller frivilliga, utan dessa är tvungna att anpassa sig till en europeisk standard.

Utöver det inflytande som Unionen har regionalt, på den europeiska kontinenten, föreligger stora möjligheter till ett internationellt inflytande med utgångspunkt i miljökuznetskurvan. Om till exempel Kina och Indien fortsätter att utvecklas i dagens takt och om denna utveckling antas följa miljökuznetskurvan så kommer dessa två länder någon gång i framtiden att nå kuznetskurvans vändpunkt där tillväxt slutar vara negativ för miljön och övergår till att vara något positivt i sammanhanget. Således kommer dessa länder att bli mer öppna för miljöfrågor på sin nationella politiska agenda och EU:s know-how på området kan vara till stor hjälp och dessutom en exportprodukt för Unionen.

Ett annat exempel på EU:s vilja att driva internationell miljöpolitik och förmåga att gå i täten för internationella överenskommelser är det arbete EU lade ner för att få igenom Kyotoprotokollet. Protokollet godkändes i Japan 1997 och är en bindande klimatkonvention som anger länders skyldighet att minska sina utsläpp jämte en tidtabell. Enlig denna tidtabell måste EU minska sina utsläpp med åtta procent under åren 2008-2012 (Persson & Persson, 2003:152f). Vi anser att EU:s ledande roll för Kyotoprotokollets godkännande visar på den potential som Unionen innehar i fråga om internationellt inflytande. Vidare kan detta anses förstärkas av att miljöfrågan, under en längre tid, har stått på Unionens politiska

agendan. Detta, tillsammans med EU:s storlek och betydelse för den internationella ekonomin och handeln, innebär att EU kan ställa krav på sin omgivning. Inte minst genom bilaterala avtal skulle EU kunna ställa villkor på det potentiella samarbetet. Precis som med mänskliga rättigheter skulle EU, i teorin, kunna begränsa sin handel och sitt samarbete med länder som inte följer internationella miljökonventioner eller tar hållbar utveckling på allvar.

EU kan därför få mer internationellt inflytande genom att i sitt arbete med miljöfrågor vara med och påverka riktningen av miljöpolitiken, men också genom att vara normskapande, komma med initiativ och framförallt själv verka som ett föredöme. På sikt kan detta bära med sig nya förhållningssätt och livsstilar som bättre rimmar med kraven för en hållbar utveckling, åtminstone inom Unionen.

I ljuset av den ovan förda diskussionen, anser vi, att det är en självklarhet att miljödimensionen är en del av EU:s främsta målsättning – Lissabonstrategin.

5.4 I Maastrichtfördraget stadgas att miljö måste vara en del av alla Unionens policy

Det första utslaget av ett större intresse för och betydelse av miljöfrågor inom den Europeiska Unionen kan ses i en serie miljöhandlingsprogram som tog sin början år 1973. I det första miljöhandlingsprogrammet slås det fast att “effective environmental protection requires the consideration of environmental consequences in all ‘technical planning and decision-making processes’ at national and Community level” (Lenschow, 2002:1). Miljöhandlingsprogrammets syfte kan, väldigt förenklat, sägas ha varit att sprida principen om integrering av miljöhänsyn i Unionens samtliga policy, utarbeta sätt att uppnå detta och skapa samarbete mellan olika aktörer som påverkas av principen. Dock är det viktigt att poängtera att dessa program inte på något sätt var bindande för de olika parterna. Den juridiska ställningen av miljöfrågorna kom först i och med Enhetsakten 1987 som skapade en juridisk grund för miljöpolitiken och som slog fast att miljöhänsyn skulle integreras i andra policy på alla nivåer inom EU. Denna paragraf stärktes ytterligare genom Maastrichtfördraget som slog fast att skydd av miljö ska integreras i utformningen och implementeringen av alla Unionens policy. Vidare lades en ny paragraf till fördraget, som slog fast att ”The Community shall have as its task...to promote throughout the Community a harmonious and balanced development of economic activities, sustainable and non-inflationary growth respecting the environment” (Lenschow, 2002:9).

Det måste också understrykas att synen på miljöns betydelse inom den europeiska politiken skiljer sig mellan olika aktörer, exempelvis medlemsländerna, industrier och företag. Dessa skillnader anser vi försvårar en enad politik på miljöområdet. Vad det gäller medlemsländerna kan man här tala om stora geografiska skillnader. Exempelvis brukar de nordligare medlemsländerna, som t.ex. Sverige och Finland, föras fram som exempel på länder där stränga regleringar tillämpas i syfte att skydda miljön, medan

medlemsländerna i syd ofta inte har en lika utvecklad politik på området. Detsamma kan sägas gälla för industrin och företagen i de olika länderna. Jagers skriver att den nuvarande, relativt strikta, europeiska miljöpolitiken till en viss del kan tillskrivas företag och industrier i de länder som klassas som föregångare, dvs. länder där miljöskydd redan från början var utvecklad och en del av samhället och ekonomin. Företag i dessa länder, skriver Jagers, var medvetna om att det var till deras nackdel att en del av medlemsländerna hade slappare miljölagstiftning. Lösningen ansågs vara att försöka få till stånd en tuffare miljölagstiftning på EU-nivån, en lagstiftning på föregångsländernas nivå, som direkt skulle gynna denna grupp och vara till en nackdel för eftersläntrarna som skulle vara tvungna att anpassa sig. Således hade regeringarna i föregångsländerna inte bara stöd av den allmänna opinionen, men också av industrier och företag, i sin strävan efter tuffare miljölagstiftning för hela Unionen (Jagers, 2005:213ff).

Utöver de geografiska skillnaderna är även den administrativa strukturen en faktor som påverkar miljöfrågornas ställning inom Unionen. Den administrativa strukturen i form av olika sektorer som ansvarar för olika frågor innebär en splittring och försvårar en enhetlig politik inom ett visst ämne, i detta fall miljöfrågan. De olika sektorerna, exempelvis energi-, jordbruk- eller transportsektorn, har som sitt främsta intresse att skydda de (tillverkar)grupper som faller in under respektive sektors område. För att uppnå en enhetlig miljöpolitik krävs här en överskridande koordinering mellan de olika sektorerna, vilket kan vara relativt svårt att uppnå. Till detta kan den vertikala aspekten av Unionen läggas till – Unionen är en flerdimensionell verksamhet och beslut tagna på EU-nivån behöver bli transponerade till den nationella och regionala nivån vilket lämnar utrymme för nationell praxis och kan således leda till ytterligare splittring när det kommer till EU-tagna beslut som ska vara gällande och lika för alla medlemsländer (Lenschow, 2002:220f, Carter, 2003:173f).

I enlighet med detta avsnitt, menar vi således, att Unionen och dess olika parter är juridiskt förbundna, genom Enhetsakten och Maastrichtfördraget, att ha miljödimensionen med i Lissabonstrategin. Om en nationell miljölagstiftning starkt skulle avvika från den gemensamt europeiska, skulle detta i praktiken kunna leda till att landet i fråga dras inför rätta till den europeiska domstolen. Detta behöver visserligen inte innebära några större repressalier mot landet i fråga, men är likväl en viktig del av den europeiska politiken. Det som däremot kan bli en direkt konsekvens av att inte följa överenskomna regler och bestämmelser är att andra länder inom samarbetet inte litar fullt ut på landet som brutit mot de gemensamma normerna. Utöver detta kan Unionen riskera att hamna i ett socialt dilemma, där andra länder tar efter ett beteende som gratisåkare.

5.5 Den gemensamma marknaden kräver en gemensam politik på miljöområdet

Som det står i Unionens eget material är logiken bakom den gemensamma marknaden följande: "treat the EU as one territory where people, money, goods and services interact freely to stimulate competition and trade, and improve efficiency." (Europeiska kommissionen, 2005:5). Syftet är alltså att stimulera konkurrens och handel samt höja effektiviteten. Om detta syfte ska uppnås till fullo måste även miljö vara en del av den gemensamma politiken, vilket den också är. Som ett exempel kan nämnas att i samband med Enhetsakten fick frågan om kollektiva miljöstandard stor uppmärksamhet. Olika miljöstandard medlemsländerna emellan skulle leda till orättvisa ekonomiska fördelar och "pollution havens", vilket direkt skulle gå mot tanken om fri och rättvis konkurrens. Skapandet av en gemensam marknad och fri konkurrens på lika villkor är kärnan i det europeiska samarbetet och kan således också sägas ligga till grund för Lissabonstrategin, vilket innebär att miljödimensionen är en självklar byggsten i strategin. (Europeiska kommissionen, 2005:5, Pinder, 1998:402)

Ett bra exempel på när den gemensamma marknaden har krävt en gemensam politik och gemensamma åtgärder är den relativt nya kemikalieregleringen REACH (**R**egulation, **E**valuation and **A**uthorisation of **C**hemicals), som presenterades i maj 2003 av Europeiska kommissionen (Jordan, 2005:13). Denna skulle ersätta över fyrtio redan existerande direktiv och regleringar. Målet för detta nya regelverk är att förbättra skyddet för både miljön och individers hälsa från exponering av farliga kemikalier. Inom regelverket är informationen kring kemikalier ett oerhört viktigt krav eftersom informationen kring de kemikalier som finns på marknaden är ofattbart torftig. Upp till nittionio procent av den information som skulle behövas för att förstå effekter, lämpliga användningsområden och kunna fastställa säkerhet kring kemikalier saknas eller är otillräcklig. REACH som förslag kräver att samtliga inom kemikalieindustrin – såväl producenter som importörer, tillhandahåller information angående de kemikalier och substanser som de använder sig av.

Lagstiftningen kring kemikalier i EU gör skillnad på kemikalier som inträtt på marknaden före 1981, så kallade "redan existerande substanser", och de som tillkommit efter 1981, "nya substanser". Det beräknas finnas runt 100 106 redan existerande substanser och cirka 4000 av de nya substanserna. För att undvika risker måste nya substanser på marknaden bli testade och godkända innan de får användas på marknaden. Gällande de 100 106 kemikalier som redan existerar på marknaden måste myndigheterna i enskilda nationer identifiera de farliga av dessa, uppskatta åtgärder och utveckla olika sätt utav avveckling. Detta är en oerhört komplex procedur som, i högsta grad, är beroende av information från industrierna. Tyvärr är detta system oförmöget att tillgodose den grad av skydd som är nödvändigt, då de flesta kemikalier och substanser fortsätter att användas utan säkerhetsinformation. Samtidigt uppmuntrar inte systemet

användandet av nyare och möjligen säkrare kemikalier, då det är lättare att fortsätta använda redan existerande substanser än att introducera nyare som har blivit testade och godkända.

Europa är beroende av kemikalier för att fungera, men också för att kunna utvecklas. Kemikalieindustrin är den tredje största tillverkningsindustrin i EU som, i runda tal, berör 31000 företag och anställer, direkt eller indirekt, 1.9 miljoner människor. Sedan 1930 har den globala produktionen av kemikalier gått upp från en produktion av en miljon ton per år till över fyrtio ton per år. Detta betyder att kemikalieindustrin är en viktig sektor för de allra flesta länder i världen, och då inte minst för EU:s medlemsländer och därmed också för den sammantagna ekonomin i Unionen. Av denna anledning och, utöver målet att skydda konsumenter och miljön, är tanken med REACH även att sporra innovation och utveckling. Detta skulle stärka den europeiska kemikalieindustrin och öka dess konkurrensmässighet vilket är i enlighet med den gemensamma marknadens syfte och mål (Europeiska kommissionen, 2006:1ff, Europeiska kommissionen, 2004:44, Andonova, 2004:35-38).

Som med allt annat finns också här en baksida av myntet. Ett problem med de samarbetsavtal som reglerar den internationella handeln är att dessa allt som oftast uppfattas som handelshinder av berörda aktörer. Detta kan vara en av de förklaringar som finns till varför företag och industrier inte alltid tar sitt ansvar gällande information och säkerhet. En annan förklaring kan vara den gamla klichén att ju längre bort ett problem är ifrån oss i tid och rum desto svårare är det att väcka ansvar och engagemang. Eftersom dagens miljöproblem ofta kännetecknas av att vara globala och av att deras effekter troligen blir mer kännbara för kommande generationer, så kommer det att vara svårt att få både enskilda individer och företag tillräckligt engagerade för att på allvar ta itu med miljöproblemen. I detta avseende handlar avstånd också om distans eller närhet till de beslut som behöver fattas och ett inflytande på den globala ekonomin (Öckerman & Friman, 2003:182ff).

Då Lissabonstrategin, genom att vara grundad på en förening av den ekonomiska, sociala och miljödimensionen, inbegriper all Unionens politik och då det europeiska samarbetets kärna är den gemensamma markanden innebär detta implicit även en gemensam politik på miljöområdet. Stora nationella skillnader, särskilt idag då EU utgörs av 25 länder, skulle kunna innebära en stor politisk splittring och därmed hämma övrig gemensam politik, särskilt på det ekonomiska planet. För att motverka dessa krafter och stärka Unionens framtida gemensamma politik är det av stor betydelse att även miljödimensionen, i högsta grad, är en del av det gemensamma arbetet.

5.6 Inom miljödimensionen föreligger möjlighet till nya inkomstkällor

Med förutsättning att EU tar miljödimensionen på allvar och i ljuset av vissa asiatiska länders utveckling och framväxt finns det stor möjlighet till utveckling och markandsföring av ny miljövänlig teknologi. Studier visar på att miljövänlig teknologi är en industrisektor som kommer att växa stort under 2000-talet, vilket med andra ord innebär nya produkter och nya inkomstkällor, som är kapitalismens kärna och inneboende logik. Utgångspunkten här är att det inte kommer att ske någon omkullkastning av kapitalismen som en ekonomisk och politisk ordning, utan idén är att kapitalismen kan göras mer miljövänlig. Enligt forskarna Paul Hawken, Amory Lovins och Hunter Lovins behöver vår tid en ”naturlig kapitalism”. De menar att kapitalismen inte har varit kapitalistisk nog och har av den anledningen hittills haft svårt att handskas med miljöproblem. Vi måste helt enkelt bli mer effektiva i vår användning av fysiska, mänskliga och sociala resurser. Denna naturliga kapitalism lägger huvudansvaret för en grönare framtid på företagen, vilket redan idag har lett till en förnyelse inom en del industrier och bidragit till nya användbara lösningar på många miljöproblem (Jamison, 2003:82f). Det kan tilläggas att denna idé är ett uttryck av teknikoptimism, där en förbättring av tekniken ses resultera i att det blir möjligt att producera mer med mindre (Jagers, 2005:16).

EU:s miljöteknologi kan, tillsammans med en specialinriktad know-how, förväntas bli EU:s nästa stora exportsektor och bidra till en spridning av ekologiskt anpassad teknik världen över. Marknaden för miljövänlig teknologi är på framväxt och Union har, genom fortsatt politik på miljöområdet, möjlighet att utveckla en ännu stabilare grund i form av kunskap och teknologi för den framtida globala miljöpolitiken. Redan idag är EU stark inom industrisektorer som vattenrening, avfallshantering, förnyelsebar energi och teknologi för bekämpning av luftföroreningar, vilket kan ses som en fördel inom både internationell miljöpolitik och internationell handel (<http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/l28121.htm>).

Användning av miljövänlig teknologi är dock oftast inget som flertalet företag och industrier företar sig frivilligt. En anledning är att det i många fall, i inledningsskedet, kostar relativt mycket och varken företag eller industrier har något intresse av att riskera sin konkurrensmässighet. En lösning på detta problem är de så kallade marknadsbaserade styrmedlen, som exempelvis miljöskatter och handel med utsläppsrätter. Dessa anses kunna påverka industriernas och företagens benägenhet att utveckla och implementera miljövänlig teknologi genom att skapa ”...incitament att komma på bättre lösningar som vid bibehållen produktion eller konsumtion ger lägre utsläpp” (Jagers, 2005:174). Som Hammar skriver är tanken med miljöskatter just att påverka beteenden och att styra resursförbrukningen till att bli effektivare sett ur ett samhällsligt perspektiv. Principen ”förorenaren betalar” kan sägas göra det lönsamt för företag och industrier att tänka på miljön. Detta förutsätter dock att miljökostnader kan mätas och räknas för att på så sätt

kunna inberäknas i de sammanlagda produktionskostnaderna (Jagers, 2005:23, 153f,167-173,207ff). Utöver detta för Maloney och McComick fram att industrin, när den har insett att miljölagstiftning är oundvikligt, kommer att samarbeta i utformningen av denna lagstiftning för att på så sätt åtminstone få möjlighet att påverka lagstiftningens innehåll (Faure & Skogh 1997:35).

Utöver detta finns problematiken med den exploatering av begreppet hållbar utveckling från de transnationella företagens sida, där dessa försöker omvandla begreppet till en affärsidé. Detta har resulterat i att det idag allt oftare hörs "... kritiska röster mot den globala kapitalismens grön-talande men inte alltid grön-görande verksamhet" (Jamison, 2003:19).

Vidare återstår ett annat problem som måste uppmärksammas, nämligen den västerländska livsstilen och medföljande konsumtionen. Livsstilen och den medföljande konsumtionen såsom den i västvärlden är en stor orsak till våra miljöproblem så samtidigt som industrier och företag implementerar miljövänlig teknologi föreligger behov av att förändra vår livsstil och konsumtionsvanor (Carter, 2003:17, 22f, 211ff).

Utveckling av miljövänlig teknologi och fördjupning av den kunskap som finns på detta område skulle, i vår mening, gynnas av miljödimensionens beaktande inom EU:s politik. Vidare kan man säga att Unionen genom en satsning på utveckling och användning av miljövänlig teknologi bygger en grund för sin framtid – en framtid som är hållbar ur miljösynpunkt och som innebär fortsatt tillväxt genom skapandet av en global marknad för miljövänlig teknologi, vilket redan förutspås växa i framtiden. Vissa av de styrmedel som används för att påverka företagens benägenhet till utveckling och implementering av miljövänlig teknologi inom den Europeiska Unionen har redan idag spridit sig till andra områden. Japan nämns som exempel på ett land där handeln med utsläppsätter har införts på prov, efter Unionens implementering av denna princip. I ljuset av den ovan förda diskussionen ser vi det som en nödvändighet och redan idag en fördel att miljödimensionen utgör en viktig del av Lissabonstrategin.

6 Slutsatser

Syftet med vår studie var att följa upp den tes som vi ställde upp i början av vår uppsats: *Miljödimensionen inom Lissabonstrategin är en nödvändighet för EU:s framtida utveckling och tillväxt*. Vi anser att vi, genom vårt analysavsnitt, har belyst åtskilliga anledningar till varför miljödimensionen är betydelsefull för Lissabonstrategin, och därmed också för Unionen i helhet. Vi menar att om Lissabonstrategins dimensioner tillsammans fungerar så kommer EU att utvecklas och stärka sin ställning, såväl regionalt som internationellt.

Att miljön, med allt vad det innebär, är en förutsättning för vår existens finns inte mycket att diskutera om. Ur detta följer indirekt kopplingen mellan miljö och de övriga två dimensionerna, som vi har lyft fram i vår uppsats. Denna koppling är idag allmänt erkänd och beteckningen för den, hållbar utveckling, är något som står högt på den internationella politiska agendan. EU:s mål att år 2010 vara världens snabbast växande ekonomi med hållbar utveckling och social sammanhållning tar fasta på tanken om att en hållbar utveckling är både nödvändig och möjlig. Vi anser att Lissabonstrategin, utan miljödimensionen, endast skulle vara kortsiktig. Detta då fokus enbart på de ekonomiska och sociala dimensionerna skulle, om man drar resonemanget till sin spets, leda till miljöns destruktion, vilket skulle innebära att ingen ytterligare utveckling skulle vara möjlig. Genom att miljödimensionen är en lika viktig del av Lissabonstrategin som de två övriga dimensionerna sätts utveckling och tillväxt i ett större sammanhang och i ett längre tidsperspektiv. Utveckling och tillväxt blir här möjliga då grunden för vår existens och ekonomisk verksamhet säkras. Inkorporeringen av miljödimensionen till den ursprungligen tvådimensionella Lissabonstrategin tolkar vi som en rationell handling från Unionens sida. Det rationella i miljödimensionens inkorporering ligger i det faktum att miljöfrågor ses som kopplade till tillväxt och utveckling. Även om detta synsätt på miljö kanske inte är det ultimata, är det likväl ett stort steg i rätt riktning, där miljöfrågor, förhoppningsvis i framtiden, kommer att behandlas utifrån sitt egenvärde. Dock anser vi det vara positivt att Lissabonstrategin kan ses som ett win-win spel, där egennyttnan får positiva konsekvenser för både miljön och framtida generationer.

Lissabonstrategin kan dessutom, som vi har försökt att visa på, ha en indirekt påverkan på den globala politiken om hållbar utveckling. Det kan inte nog understrykas att detta begrepp är en förening av de ekonomiska, sociala och miljöfrågor och i ljuset av att detta är EU:s främsta mål föreligger möjlighet för en allt större europeisk betydelse inom den globala (miljö)politiken. Redan idag är EU, bland annat, världens största marknad och biståndsgivare. Implicit innebär

det även ett stort internationellt inflytande eller åtminstone möjlighet till ett sådant. Unionen utvecklas på basis av den positiva och negativa integrationen, där handel och konkurrens ska stimuleras, dvs. olika hinder mot detta avskaffas, samtidigt som grundrättigheter och minimistandard på andra områden sätts upp. Utöver de implikationer som den positiva och negativa integrationen innebär för Unionens interna samarbete har den också direkta konsekvenser för utomstående aktörer som samarbetar och önskar samarbeta med EU. Det är just i detta samarbete med utomstående aktörer som EU har stor möjlighet till att påverka innehållet och riktningen av den globala politiken kring miljö och hållbar utveckling. På lång sikt kan detta, förhoppningsvis, innebära en positiv utveckling, med betoning på hållbar.

Vi försöker inte sia om framtiden, då framtiden redan är här. Det finns ingen anledning att skjuta upp problem och lösningar på dessa till morgondagen, då vi redan idag har kunskapen och tekniken för att kunna förändra och bryta mönster som leder till en ohållbar utveckling. Det som behövs nu är politisk vilja och visioner och vi anser att EU har tagit ett stort steg i rätt riktning. EU har insett att hänsyn till miljö inte kräver en reducerad välfärd utan förstärker snarare densamma genom uppkomsten av möjligheter till hållbar utveckling och dessutom nya inkomstkällor och internationellt inflytande.

Följande dikt ska få avsluta vår uppsats och verka som en påminnelse om hur skön jorden och naturen faktiskt är och vilket fantastiskt arbete det borde vara att få arbeta med dess kommande utveckling och tillstånd.

Det glittrar så gnistrande vackert i ån,
Det kvittrar så lustigt i furen.
Här ligger jag lat som en bortskämd son
i knät på min moder naturen.
Det sjunger och doftar och lyser och ler
Från jorden och himlen och allt jag ser.

Det är, som om vinden ett budskap mig bär
Om lyckliga dagar, som randas,
Mitt blod är i oro, jag tror jag är kär
– i vem? – ack i allt, som andas.
Jag ville, att himlens och jordens allt
Låg tätt vid mitt hjärta i flickgestalt.

Gustaf Fröding

Referenser

- Andonova, Liliana B., 2004. *Transnational Politics of the Environment*. Massachusetts Institute of Technology.
- Andrén, Sabina, 2005. Forskningsrapport *Hållbar tillväxt- möjlighet eller motsägelse?*. Ekonomihögskolan Mälardalens högskola: Sabina Andrén och Peter Söderbaum.
- Baeten, Guy, 2000. "The Tragedy of the Highway: Empowerment, Disempowerment and the Politics of Sustainability Discourse and Practices". *European Planning Studies*, vol.8, nr.1, s.69-86.
- Baylis, John & Smith, Steve, 2001. *The Globalization of World Politics*. Oxford: University Press.
- Bengtsson, Rikard, Ericson, Magnus, Hall, Martin & Kronsell, Annica, 2001. *Perspektiv på världspolitik*. Studentlitteratur: Lund.
- Bjereld, Ulf, Demker, Marie & Hinnfors, Jonas, 2002, Andra upplagan. *Varför vetenskap?* Lund: Studentlitteratur.
- Carmin, JoAnn & VanDeveer, Stacy D. (red), 2005. *EU enlargement and the environment: Institutional change and environmental policy in Central and Eastern Europe*. Oxon: Routledge
- Carter, Neil, 2003. *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy*. Cambridge University Press.
- Europeiska kommissionen, 2002. *Att välja en grönare framtid. EU och miljön*. Europeiska gemenskaperna.
- Europeiska kommissionen, 2006. *Environment fact sheet: REACH - a new chemicals policy for the EU*.
- Europeiska kommissionen, 2004. *Sustainable consumption and production in the European Union*. Office for Official Publications of the European Communities: Luxembourg
Europeiska Unionens verksamhetsområden:	Miljö,
http://europa.eu/pol/env/index_sv.htm	Hämtad 2006-05-02
http://europa.eu/scadplus/leg/sv/lvb/128100.htm	Hämtad 2006-05-02
http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/128121.htm	Hämtad 2006-05-02
- Faure, Michael G. & Skogh, Göran, 1997. *Environmental regulation: General*. Lund: IIIIEE.
- Fröding, Gustaf, 1960. *Dikter av Gustaf Fröding*. Albert Bonniers Förlag.
- Jamison, Andrew, 2003. *Miljö som politik*. Lund: Studentlitteratur.
- Jagers, Sverker C. (red), 2005. *Hållbar utveckling som politik: Om miljöpolitikens grundproblem*. Malmö: Liber.
- Jordan, Andrew (red.), 2005. *Environmental Policy in the European Union*. Andra upplagan. London: Earthscan.
- Knox, Paul, L. & Marston, Sallie A., 2004. *Places and Regions in Global*

- Context: Human Geography*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Lechner, Frank J. & Boli, John, 2000. *The Globalization Reader*. Blackwell Publishers.
- Lenschow, Andrea (red.), 2002. *Environmental Policy Integration: greening sectoral policies in Europe*. Earthscan Publications Ltd.
- Lundquist, Lennart, 1993. *Det vetenskapliga studiet av politik*. Studentlitteratur: Lund.
- Malmström, Sten, Györki, Iréne & Sjögren, Peter A., 2002. *Bonniers svenska ordbok*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Marsh, David & Stoker, Gerry (red.), 2002, Andra upplagan. *Theory and Methods in Political Science*. Palgrave Macmillan.
- Persson, Torsten & Persson, Christel (red.), 2003. *Miljöstrategi och hållbart ledarskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Pinder, David, 1998. *The new Europe: economy, society and environment*. John Wiley & Sons.
- Potter, Robert B. (red.), 2004. *Geographies of Development*. Harlow: Prentice Hall.
- Finansdepartementet, u.å. ”Lissabonstrategin - VM i hållbar tillväxt. Regeringskansliet.
- Schreus, Miranda A., 2005. “Global Environment Threats and a Divided Northern Community”. *International Environmental Agreements* nr.5, s.349-376.
- Vogler, John, 2005. “The European contribution to global environmental governance”. *International Affairs* vol.81. nr. 4, s.835-850.
- Öckerman, Anders & Friman, Eva (red.), 2003. *Hela Världen. Samhälleliga och kulturella perspektiv på miljökrisen*. Lund: Författarna, redaktörerna och Studentlitteratur.